

32. Карпюк А. Ставок: село на сторінках історії : [історико-краєзнавче видання] / А. Карпюк, Н. Захожа. – Костопіль : ЗАТ «Костопільська друкарня», 2010. – 76 с.
33. Держархів Рівненської обл., ф. Р – 2, оп. 4, спр. 500.
34. Центральний державний архів громадських організацій України, ф. Ф-1, оп. 73, спр. 629.
35. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 624.
36. Держархів Рівненської обл., ф. Р-2, оп. 4, спр. 377.

Машенко Наталя. Введение всеобщего обязательного образования в Ровенской области в послевоенное время. Рассматривается процесс введения в Ровенской области всеобщего обязательного образования в послевоенные годы. На основании архивных документов исследовано состояние грамотности населения, особенности развития школьной сети и ее преобразования в середине 1950-х гг., изменения в численности школьного контингента. Установлено, что основными причинами невыполнения закона стали материальные трудности школьников, отдаленность школ от мест проживания учеников, недостаточное количество интернатов при школах, ненадежность подвоза учеников к общеобразовательным учреждениям. В полном объеме закон о всеобщем образовании в Ровенской области был выполнен в начале 1960-х гг.

Ключевые слова: всеобщее обязательное образование, школьная сеть, школьный контингент, Ровенская область.

Mashchenko Natalia. Induction of Mandatory Education in Rivne Region in Postwar Period. In article recreated the process of introduction mandatory education in Rivne region in postwar period. We explored the educational state in region, features of school system building and its transformation in the middle of 1950th, changes in pupil contingent, based on archive date. It was found, that main reasons connected with law failure were schoolers financial difficulties, remoteness of schoolers from place of living, lack of boarding schools and mistakes in pupils transportation to the schools. The law of mandatory education was realized on full at the beginning of 1960th.

Key words: mandatory education, school system, student contingent, Rivne region.

Статтю подано до редколегії
21.03.2017 р.

УДК 261.7(477):94(477)«19

Ігор Пхиденко

Політика комунізації школи в період 70-х – першій половині 80-х рр. ХХ ст.

У статті розглянуто організаційні заходи щодо реалізації політики комунізації школи в Україні. Проаналізовано систему посилення компартійного керівництва шкільною освітою, що перетворювало її в ідеологічне знаряддя правлячого тоталітарного радянського режиму.

Ключові слова: комунікація, школа, освіта, компартія, ідеологія, державна політика, радянська система освіти.

Постановка наукової проблеми та її значення зумовлюються, насамперед, її актуальністю. Школа – один із найважливіших факторів розвитку суспільства. Вона охоплює в молодому віці більшість населення, відіграючи визначальну роль у формуванні ідеологічних, політичних та культурних засад й орієнтирів. Наша недавня історія – це прекрасний приклад до розкриття механізмів насадження моноідеології тоталітарного, комуністичного штибу через систему шкільної освіти, що не відповідало інтересам більшості людей, із погляду розвитку демократичного, громадянського суспільства в Україні.

Аналіз досліджень цієї проблеми включає історіографію, що переважно складалася в радянський період, коли існував певний стандартний стереотип історичного пізнання, зумовлений ідеологічними вимогами та політичною цензурою. Відтак варто відзначити як колективні розвідки, так і праці окремих авторів, як-от: «Бойовий загін ленінської партії» [1], «Марксистско-ленинское образование учителей: опыт и проблемы» [2], «Основные направления перестройки системы политической учебы трудящихся» [3], О. В. Кузьмінця [4], В. М. Курила [5] й ін.

Мета й завдання статті – розкрити сутність і зміст політики комунікації середньої школи в 70–80-х роках минулого століття, з'ясувати механізм її впровадження та вплив на навчальний процес і розвиток освіти.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Україна в складі СРСР була позбавлена можливості здійснювати власну політику щодо розвитку освіти. Державна влада тих часів належала компартії, що виступала як інститут, який упорядковував функціонування радянської держави, був її керівною й спрямовальною силою. Установивши тоталітарний режим, влада діяла за принципом сили та неповаги до поглядів і переконань людей, прагнула перетворити школу в частину своєї політичної системи, ідеологічне зняття комуно-радянської влади.

В останнє десятиліття застою простежено прагнення щодо активізації політики комунікації школи. У цей час у результаті низки заходів склалася певна система посилення компартійного керівництва школою, спрямована на необмежений контроль за її роботою. Вона включала діяльність у таких напрямках, як збільшення кількості шкільних парторганізацій та партійних груп, підбір і розстановка їхніх секретарів, різноманітна робота з ними та вчителями-комуністами, розширення компартійного прошарку серед учительських кадрів, посилення їхньої відповідальності за стан формування комуністичних поглядів і переконань в учнів та вчителів.

Ця система була наслідком запровадження жорсткого контролю за освітою з боку місцевих партійних комітетів обласного й районного рівнів. Так, лише в 1977 р. на бюро обкомів партії республіки 25 разів обговорювалися проблеми школи.

Ще більш регулярно була робота райкомів щодо забезпечення партійного впливу на школу, організацію та зміст навчального процесу. Зокрема, Васильківський райком партії Дніпропетровської області в період із 1976 по 1981 р. звертався до цього питання 14 разів [6, с. 41], Подільський райком м. Києва за три роки (із 1976 по 1978-й) розглянув 47 питань стосовно проблем народної освіти, а Дніпровський у період із 1976 по 1980 р. заслухав їх десять разів [7, 4] тощо.

Посиленню партійного втручання сприяла й реформа загальноосвітньої та професійної школи 1984 р., котра, як уважалося, повинна була підняти її на якісно новий рівень, хоча для цього ніяких дійсно кардинальних змін у навчальному процесі не передбачалося.

Основним провідником політики компартії в школі були шкільні парторганізації. Тому великого значення надавали питанням їх організаційного зміцнення, удосконаленню структури та мережі.

У період 70-х – першої половини 80-х років минулого століття в Україні спостерігали тенденцію зростання кількості партійних організацій загальноосвітніх шкіл. Зокрема, якщо в 1976 р. їх нараховувалося 9333, а в 1981 р. було 9500, то в 1985 р. – 9729 [8, 4; 6]. Кількість партійних організацій у школах Київської області в цей час збільшилася, наприклад, на 80, Харківської – на 32, Херсонської – 27. У цілому в Україні в більшості середніх і кожній 3-й восьмирічній школі створено первинні парторганізації. У частині шкіл засновано партгрупи.

У результаті це призвело до збільшення партійного прошарку в школах серед учителів. Виконання зазначеного завдання покладалося на партійні комітети, у компетенцію котрих уходило керівництво й контроль щодо шкільних парторганізацій. Це можна простежувати на прикладі багатьох різних областей України. Зокрема, Марганецький міськком партії Дніпропетровської області утворив первинні парторганізації в усіх школах, кожен четвертий учитель там став комуністом. Тільки за 1980–1982 рр. на 1,5 % виріс партійний прошарок серед учителів міста Дніпропетровська. Упродовж двох років – 1977–1978 рр. – прийнято в члени КПРС 19 учителів у Білопольському районі Сумської області. У 23 шкільних первинних парторганізаціях нараховувалося 292 комуністи, що становило 30 % загальної кількості вчителів району [9, с. 32]. За 1976–1981 рр. в середніх школах Рівненської області створено 27 первинних парторганізацій, прийнято в партію 479 учителів. Простежено тенденцію збільшення партійного прошарку. На 1981 р. він становив 23,5 %, а в деяких місцях, наприклад у Рівненському районі, 27 % учителів були членами КПРС [10, с. 2].

Як видно з викладеного вище, партійний прошарок серед учителів загальноосвітніх шкіл був досить великий. У цілому він становив 25 %, а, наприклад, у Ворошиловградській області та м. Києві в лавах КПРС перебував кожен третій учитель. На кінець першої половини 1980-х років з'явилася тенденція до зростання кількості вчителів-комуністів, що зумовлено реформою школи 1984 р. Так,

якщо на 1 січня 1981 р. їх нараховувалося 115 665 чол. [1, с. 139], то в той же час у 1986 р. – 116 294 [4, с. 115].

У справі компартійного керівництва школою в період 70-х – першої половини 80-х років було все далеко не так, як офіційно вважалося. Наприклад, на початок 1986 р. кількість комуністів серед учителів України зменшилася, порівняно з 1976 р., на 2,03 тис. осіб, а комуністів які працювали в загальноосвітніх школах, – на 3,02 тис.

Досить повільно розвивалася мережа шкільних партійних організацій. У середньому з 1976 по 1985 р. їх кількість збільшувалася на 1,5 за рік по областях, а в 1981–1985 рр. – навіть менше, на 1,3, що вважалося незадовільним, із погляду посилення партійного впливу на школу. Більше того, у багатьох областях було відсутнім і таке зростання. Наприклад, у Волинській їх кількість упродовж 1976–1985 рр. не перевищувала рівня 1976 р., прямуючи в бік зменшення й доходючи в окремі роки, зокрема в 1981 р., до 214 [11, с. 19].

Важливою особливістю динаміки розвитку компартійної структури освіти було те, що простежено збільшення кількості шкільних парторганізацій при одночасному зменшенні кількості членів у них.

Зменшення кількості комуністів у загальноосвітніх школах пояснюється частково тим, що в процесі створення в 70-ті й на початку 80-х років середніх профтехучилищ деяка частина з них перейшла в систему профтехосвіти. Рідшали ряди шкільних парторганізацій і внаслідок переходу частини вчителів в інші сфери господарства, партійні та радянські органи. В Україні в 1978 р. нараховувалося 116,8 тис. комуністів, які мали спеціальність учителя, а в загальноосвітній школі їх працювало всього 108,7 тис.

Вступ у КППС учителів на практиці часто стримувався тією обставиною, що в умовах панування тоталітарної системи з поширенням бюрократизму в партійному житті, дефіциті демократії ріст компартійних рядів у соціальному відношенні жорстко регламентувався. Партійні комітети зобов'язані були дотримуватися на цей рахунок рознарядок, які ставили поповнення партії новими членами з учителів у пряму залежність від притоку туди робітників та колгоспників, причому відбір перших часто стримувався через відсутність кандидатів від останніх.

Основною причиною такого явища, на нашу думку, є те, що під час відбору в партію щодо вчителів діяв своєрідний залишковий принцип, зумовлений недооцінкою соціальної й духовної сфер суспільства.

Ця обставина часто вела не лише до вже відомого зменшення кількості вчителів-комуністів, але й до того, що в багатьох школах узагалі не було жодного члена КППС. На 1 січня 1988 р. в Україні було 460 середніх і восьмирічних шкіл, у яких не було жодного члена КППС. Найбільше таких колективів було в Житомирській, Кіровоградській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій областях.

Якщо компартійний прошарок серед учителів у цілому в Україні в 1976–1985 рр. був близько 25 %, то в таких областях, як Закарпатська, Львівська, Миколаївська, Тернопільська, Івано-Франківська, Житомирська, Чернівецька, – 17–22 %. Особливо низьким він був у сільських районах.

Спостерігали факти, коли партійні організації чи партгрупи не створювалися навіть за наявності необхідної для цього кількості комуністів у школі. Частина вчителів-комуністів стояла на обліку в колгоспах чи територіальних партійних організаціях. В Україні кількість таких була досить значною, причому в період 70-х – першій половині 80-х рр. простежено їх збільшення. Вона виросла з 8,3 тис. осіб у 1976 р. до 10 тис. на початок січня 1986 р. [12, с. 97]. Так, у Волинській області в такому становищі перебував кожен третій (30,6 %), а в Рівненській – кожен п'ятий (21,3 %) учитель-комуніст.

Такі факти вважалися великим недоліком у компартійному керівництві школою. З іншого боку, вони свідчили про байдужість і небажання багатьох учителів займатися партійною роботою.

Рівень функціонування партійних організацій шкіл багато в чому залежав від підбору та виховання кадрів так званого активу. Тому питання навчання секретарів шкільних парторганізацій та їхніх заступників займали значне місце в роботі партійних комітетів. На це спрямовувалися значні зусилля. Для цього діяли семінари, наради, конференції, тощо.

Однак потрібно зауважити, що різні форми навчання керівників парторганізацій шкіл мало що давали для фахового росту, оскільки не завжди враховували специфіку, запити практики, проблематику шкільного життя.

Незважаючи на це, наявність у школах партійних організацій, значного про шарку комуністів серед учителів давала змогу компартії активно проводити в ній свою політику, що призводило до перетворення школи в її ідеологічне знаряддя, негативно відображалося на освітніх функціях, змісті навчального процесу, позбавляло учнів свободи світоглядного вибору, демократичних орієнтирів.

Як відомо, центральною фігурою школи є вчитель. Саме він забезпечує характер та ідейне спрямування навчального процесу. Тому компартія прагнула перетворити вчителів у кваліфікованих провідників своєї політики в школі. На виконання цього завдання спрямовувалася діяльність створеної нею системи, яка включала так звану систему політичної освіти, вивчення комуністичної теорії в інститутах удосконалення кваліфікації вчителів та інших формах підвищення кваліфікації педагогів, на курсах, семінарах, лекторіях при партійних комітетах, через товариство «Знання», політичну самоосвіту тощо.

Головну роль у підвищенні ідейного рівня вчителів відведено системі політичної освіти. Основним її завданням було насадження педагогам знання комуністичної теорії, забезпечення оволодіння ними, методології комуністичного виховання, що дало б змогу використовувати можливості навчального процесу в школі для формування лише комуністичного світогляду як нібито єдино правильного.

У період 70-х – першій половині 80-х років вищою формою політичної освіти учителів було навчання в так званих університетах марксизму-ленінізму партійних комітетів. У них здійснювали підготовку та перепідготовку пропагандистських кадрів. Організація університетів марксизму-ленінізму відбувалася на недемократичних принципах. Це зумовлювалося їх належністю до однієї з численних політичних компартійних інституцій. Із 1977 р. при деяких університетах марксизму-ленінізму почали створюватися спеціальні факультети для керівників шкіл й учителів.

У період 70-х – першій половині 80-х років абсолютна більшість учителів забор'язана була підвищувати свій ідейний рівень у мережі політичної освіти безпосередньо за місцем роботи. Спочатку для цього існували так звані проблемні теоретичні та методичні семінари, а, починаючи з 1981 р., були створені так звані школи наукового комунізму. У 1981/1982 навчальному році вони вже функціонували майже в усіх закладах освіти. У подальшому їх чисельність постійно збільшувалася, що повинно було свідчити про нібито неослабний інтерес учителів до вивчення комуністичної теорії. Так, якщо в 1981/1982 навчальному році в Україні нараховувалося близько 22 тис. шкіл наукового комунізму в закладах системи освіти, у яких навчалася 468 тис. осіб [4, с. 97], то в 1984/1985 навчальному році їх функціонувало вже 26 тис. із 532 тис. слухачів [13, с. 6]. Як відомо, політичне навчання працівників освіти багато в чому залежало від складу пропагандистів, в обов'язки яких входило здійснювати його в педагогічних колективах. На початок 1980/1981 навчального року в системі політосвіти вчителів нараховувалось 32 166 пропагандистів [14, с. 14]. Наявність їх великої кількості створювала можливість постійно насаджувати політику партії в школі. Роботу більшості з них, правда, як ніяк не можна було назвати змістовною й творчою. Це було вимушене виконання партійного доручення, хоча інколи траплялись і винятки.

У 1981 р. розпочалася перебудова політичної освіти вчителів. Для цієї роботи при Міністерстві освіти, обласних і районних відділах народної освіти створювалися науково-методичні ради з марксистсько-ленінської освіти педагогічних кадрів.

Здійснення політики комунізації в школі проводилось і через систему підвищення фахової кваліфікації вчителів. Основними центрами підвищення кваліфікації педагогічних кадрів були інститути вдосконалення кваліфікації вчителів. На них покладалася вагома частка ідейно-політичної підготовки педагогів. У 1970-х – першій половині 1980-х рр. в Україні їх функціонувало 28, із них – 25 обласних, два міські – Київський та Севастопольський, а також Центральний у Києві.

У планах інститутів значне місце відводили роботі щодо підвищення ідейно-теоретичного рівня, основним змістом якого було формування комуністичного світогляду та розвиток відповідної політичної свідомості. Це вважалося визначальною умовою фахової підготовки вчителів, успішної діяльності в процесі навчання й виховання учнів.

У період 70–80-х рр. минулого століття в Україні існувала мережа методичних кабінетів районних і міських відділів освіти, в обов'язки яких поряд із завданням підвищення навчально-методичної та професійної майстерності вчителів неодмінно входило вдосконалення комуністичного виховання.

Для політичної підготовки вчителів використовувались і такі форми підвищення фахової кваліфікації, як обласні та районні спеціальні семінари, лекторії, конференції з тематикою на кшталт «Ленінська теоретична спадщина і сучасність», «Основи комуністичного виховання», «Марксистсько-ленінська освіта вчителів», тощо.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. У результаті дослідження цієї проблеми очевиднішим стає явище посилення політики комунікації школи. Відбувається активний пошук нових її форм і методів, що призводить до появи спеціальної інфраструктури, яка включала в себе заходи, спрямовані на забезпечення необмеженого компартійного контролю за роботою школи (передбачали, насамперед, розширення партійного прошарку серед учителів, збільшення кількості шкільних парторганізацій тощо), постійний ідеологічний вишкіл учителів як провідників настанов партії.

Політика комунізації виступала важливим фактором формування радянської системи освіти. Вона забезпечувала її ідеологічну спрямованість, яка в цьому випадку призводила до негативних наслідків, оскільки обмежувала освітні функції школи, політизуючи навчальний процес, звужувала його пізнавальний, розвивальний характер, ігнорувала українські національні освітні традиції.

Джерела та література

1. Бойовий загін ленінської партії. Компартия України в цифрах. – Київ : Політвидав України, 1981. – 172 с.
2. Марксистско-ленинское образование учителей: опыт и проблемы. – Москва : Политиздат, 1985. – 115 с.
3. Основные направления перестройки системы политической учебы трудящихся. – Москва : Политиздат, 1987. – 227 с.
4. Кузьминец А. В. Деятельность КПСС по укреплению связи школы с жизнью / А. В. Кузьминец. – Киев : Выща шк., 1987. – 194 с.
5. Курило В. М. Идейная закалка педагогов / В. М. Курило // Под знаменем ленинизма. – 1983. – № 8. – С. 3–6.
6. Держархів Дніпропетровської обл., ф. П-19, оп. 75, спр. 229, арк. 62.
7. Держархів Київської обл., ф. П-187, оп. 28, спр. 20, арк. 10.
8. Усенко В. Усилия школьных парторганізацій – на осуществление реформы / В. Усенко // Народное образование. – 1985. – № 9. – С. 4–6.
9. Держархів Сумської обл., ф. П-4, оп. 45, спр. 144, арк. 38.
10. Держархів Рівненської обл., ф. П-400, оп. 117, спр. 125, арк. 32.
11. Держархів Волинської обл., ф. П-1, оп. 12, спр. 44, арк. 34.
12. Испытанный отряд КПСС. – Киев : Политиздат Украины, 1986. – 165 с.
13. Жерносек І. П. Реалізуючи важливі завдання / І. П. Жерносек // Радянська школа. – 1985. – № 9. – С. 5–7.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 32, спр. 1593, арк. 54.

Пхиденко Игорь. *Политика коммунизации школы в период 70-х – первой половине 80-х гг. XX в.* В статье рассматриваются организационные мероприятия относительно осуществления политики коммунизации школы в Украине. Анализируется система усиления компартийного руководства школьным образованием, что превращало ее в идеологическое орудие господствующего тоталитарного советского режима.

Делается вывод, что политика коммунизации выступала важным фактором формирования советской образовательной системы. Она обеспечивала ее идеологическую направленность, которая в данном случае имела негативные последствия, поскольку ограничивала образовательные функции школы, политизируя учебный процесс, сужала его познавательный, развивающий характер, игнорировала украинские национальные образовательные традиции.

Ключевые слова: коммунизация, школа, образование, компартия, идеология, государственная политика, советская система образования.

Phydenko Igor. *The Policy of School Communization in the 70–80-es of the XX-th Century.* The article highlights certain organizational activities of the communist parties aimed at schools of Ukraine. The emphasis is laid on the communist party management of school education, marking it an ideological weapon of the totalitarian soviet regime. The key findings of the study give grounds to conclude that the policy of communization had been an important factor of establishing soviet educfctional system. This policy provided solid background for communist ideology cultivation with all its negative consequences, since it limited the educationczl functions of school, narrowed its developing possibilities. The policy of communization neglected and destroyed Ukrainian national educational traditions.

Key words: communization, school, education, communist party, ideology, state policy, soviet system education.

Статтю подано до редколегії
22.04.2017 р.